

COMMANDEURS VAN GEMERT

Ad Otten

De hoogste bestuurder in de "Vrije Soevereine Heerlijkheid Gemert der Duitse Orde" was de commandeur, een functie die in de dertiende eeuw ook wel werd aangeduid als provisor of preceptor.¹ In het verleden zijn al heel wat lijsten van commandeurs van Gemert gepubliceerd, maar deze lijsten bevatten - de een meer, de ander minder - veel hiaten, en soms nog meer onjuistheden, terwijl een bronverwijzing meestal geheel ontbreekt. In chronologische volgorde volgt hierna een lijst van commandeurs, zoals die uit de tot dusver bekende en/of geraadpleegde bronnen kan worden samengesteld. De tussen haakjes geplaatste namen van personen zijn dan wel niet als commandeur van Gemert benoemd, maar verdienen om een vermelde reden toch opname in de lijst. Een tussen haakjes geplaatst jaartal achter de commandeursnaam duidt op een eerste respectievelijk laatste jaar van vermelding in de functie van commandeur van Gemert. Wanneer begin of einde van het commandeurschap exact bekend zijn, zijn de jaartallen niet tussen haakjes geplaatst. Van een aantal commandeurs van Gemert zijn zelfs helemaal geen jaartallen bekend. Hun namen zijn ontleend aan vermeldingen in het zogenaamde "Alde Anniversarienboek van Alden Biesen", een jaarkalender aangelegd in 1230 waarin de sterfdagen zijn vermeld van personen van wie men de nagedachtenis wilde eren en tot wier zieleheil gebeden moest worden.

(Rutger van Gemert)

Ridder Rutger van Gemert moet in de jaren liggende tussen 1198 en 1220 door zijn toetreden tot de Duitse Orde "het goet van Gemert" aan de Orde hebben gebracht, waardoor de basis werd gelegd voor de latere Commanderie van de Duitse Orde. Als Commandeur van Gemert is hij weliswaar nergens genoemd, maar zijn naam mag om de reden hierboven genoemd in een lijst van commandeurs van Gemert niet ontbreken.²

Arnoldus (de Hamalia?) (1249)

Ar(noldus) provisor Domus Teutonicorum in Gemerthe wordt als getuige genoemd bij de overdracht van goederen door ex-keizerin Maria van Brabant in een oorkonde uit 1249.³ Deze Arnoldus is mogelijk te vereenzelvigen met de in het Anniversarienboek van Alden Biesen genoemde "Frater Arnoldus de Hamalia comandator in Gemerthe". Van deze laatste Arnoldus is slechts de dag van overlijden (30 december) opgetekend en jammergenoeg niet het jaar. Tevens is het nog de vraag of de achternaam wel gelezen moet worden als "de Hamalia" (= van Hamal). De mogelijkheid dat die naam gelezen moet worden als "de Hanelia" (= van Han(d)el) is vooralsnog niet uit te sluiten. Een vergelijking van de handschriften van het geraadpleegde afschrift met het tot dusver nog niet onderzochte originele Alde Anniversarienboek kan hierover in de toekomst wellicht opheldering brengen.⁴

Henricus (1261)

Frater Henricus wordt in een oorkonde uit 1261 door Gerard Prentage, landcommandeur van de Duitsordens balije Germania Inferior genoemd als "commandator domus nostre in Gemerthe". Misschien moet deze commandeur vereenzelvigd worden met de hierna nog te noemen Walterus de Clivo, commandeur in 1270.⁵

Johannes (1265)

Frater Johannes "preceptor de Gemerde" heeft in november 1265 van de hertogin van Brabant de opdracht gekregen om

pro Memoria

Recht voor t'hoogen Altare staet op
eenen Zactc uytgehouwen.

Hier ligt begraven Joost van Warmer. Rentmeester tot
Gemert. stierft int Jaer 1600, en Liiij. den XVIIj. dach in
sijn oide voor de Ziel.

Voor den hoogen Altare an rechts zyde staet
op eenen Zactc uytgehouwen

Hier ligt begraven der Eerw. Oude R. Wijnant Eynatten's Complicé.
zu gemert. 20. 1570. den 25. May. oide Joost van de. Seel.

Voor den hoogen Altare int midden ligt eenen
Zactc met dit Epitaphium

Hier ligt begraven ..... Henrick van Eynatten
Duyts Ouden Commandeur te Gemert. stierft a. XVC. ende
XLiiij. den XVII. dach Julij. oide voor die Ziel.

Recht voor den hoogen Altare an linkerhand

Hier ligt begraven den Eerw. en Oude R. Hendrick van
Hottrop, Duyts Ouden Commandeur tot Gemert. int Jaer 1600
sijn oide uytgehouwen
lends linker zyde van hoogen Altare staet op een Zactc

D. O. M.

Sta Viator

quid vellet hoc Marmor.

Ambrosius, Baro de Vermunt
attends
Ordinis Teutonici
Commandator in Gemert

hic jacet
Oris Ambrosia, Corporis munditia
genere prudentia, virtute
per-illustria

Caelicia

Notitie van verdwenen grafschriften uit de kerk van Gemert, die betrekking hebben op een rentmeester en vier commandeurs.

samen met twee andere ridders een onderzoek in te stellen naar de rechten van de abdij van Averbode aangaande onroerende goederen te Sterksel om aldaar orde op zaken te stellen.⁶

Johannes de Myrlar

In het Anniversarienboek van Alden Biesen wordt zekere Johannes de Myrlar genoemd als "commandator in Gemerth". Zijn overlijden werd door de Orde herdacht op 15 juni. Het jaartal van overlijden is onbekend maar moet gedateerd worden vóór medio veertiende eeuw omdat zijn naam in het Anniversarienboek in het oudste handschrift wordt ingeschreven. Deze commandeur is mogelijk te vereenzelvigen met de hiervoor genoemde "preceptor" Johannes.

Walterus de Clivo (= van Kleef) (1270)

Waltherus van Kleef, commandeur van Gemert wordt in een oorkonde van mei 1270 genoemd als getuige in een transactie waarbij de abt en het convent van Echternach hun deel van de novale tienden van Gemert verpachten aan ridder Diederik van Gemert. Opmerkenswaard is verder dat Waltherus dezelfde persoon zou kunnen zijn als commandeur Henricus uit 1261. Er is namelijk uit deze periode een 'Henricus natus Woltheri de Clyvo' bekend.⁷

(Wolfardus) (1276)-(1278)

In oorkonden van 27 juli 1276 en 14 februari 1278 wordt ene 'frater Wolfardus de ordine theutonicorum' genoemd als een door Jan I, hertog van Brabant en de abt van Floreffe aangewezen arbiter ter beslechting van een geschil over het patronaatsrecht van de kerken van Rixtel en Helmond. Wolfardus wordt weliswaar niet als commandeur van Gemert genoemd, maar de naburigheid van Rixtel en Helmond, waar de 'kwestie' speelt, lijkt een veronderstelling in die richting te rechtvaardigen.⁸

Alardus van Horst (1293)

Op 9 april 1293 wordt een geschil beslecht tussen Alardus van Horst "commendatore in Ghemerth" en Philips van Gemert, waarbij de

laatste wordt veroordeeld tot het houden van zoenbedevaarten. In het Anniversariënboek van Alde Biesen wordt deze commandeur aangeduid als "sacerdos" (=kapelaan, priester). Vermeldenswaard is verder het gegeven dat uit 1284 ook ene Diederik van Horst bekend is. Laatstgenoemde is landcommandeur van Germania Inferior.⁹

Jan van der Voeren (1332, 1334)

Als commandeur van Gemert kocht hij ten behoeve van de Commanderie Gemert, de visserijrechten en een deel van de tienden van Milheeze.¹⁰

Henrick van Havert (1363)

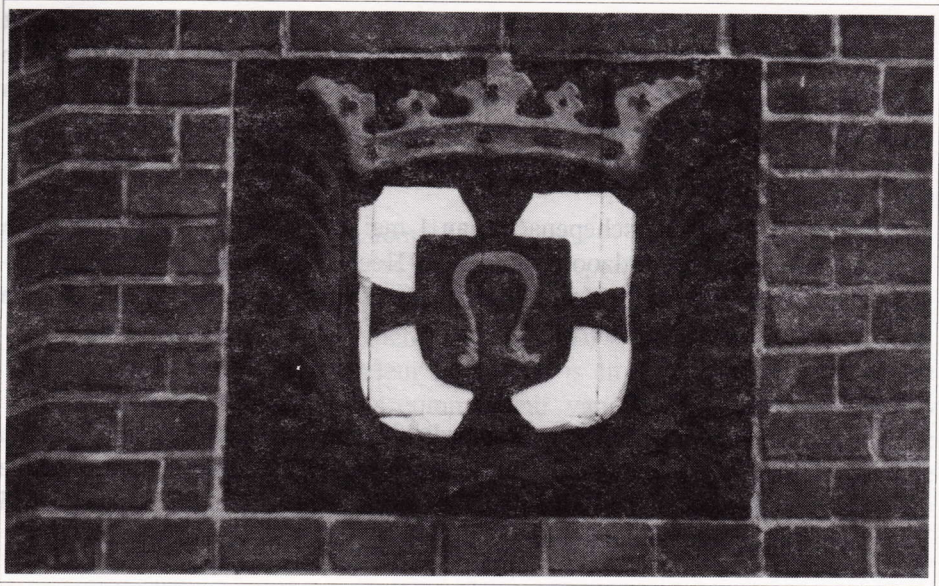
Henrick van Havert is commandeur van Gemert in het begin van de jaren zestig van de veertiende eeuw ten tijde van de ongeregelde tussentijd tussen de Duitse Orde enerzijds en Diederik van Gemert en de zijnen anderzijds. Er werd "geoorlogt ende gekriegt" in Gemert waarna de hertog van Brabant als scheidsrechter te hulp werd geroepen. Ridder Henrick schijnt door zijn superieuren toen te zijn overgeplaatst. In 1378-1379 wordt hij vermeld als scheffener of rentmeester van de Balije Alden Biesen en sedert de tachtiger jaren van de veertiende eeuw als commandeur van Bernissem, in die periode de meest aanzienlijke commanderie van de Balije.¹¹

Gerard van Audenhoven (1366)

Onder het commandeurschap van Gerard van Audenhoven wordt heel Gemert soeverein bezit van de Duitse Orde. In een oorkonde uit 1371 wordt hij genoemd als commandeur van Bernissem.¹²

Robert van Vernenberg (1370) - (1386)

Hij is in verschillende oorkonden genoemd als commandeur van Gemert. Zijn achternaam is ook wel geschreven als Verenburg, Vernenburg of Verrenberg. In 1390 wordt hij vermeld als huiscommandeur van de Nieuwe Biesen te Maastricht.¹³

Wapenschild van Bertram Wessel van Loe, dat zich bevindt in de gevel van de zogenaamde Jezuïetenbouw (foto: Ton Scheepers, april 1991)

Frank van Hulsberch (1389)

Zijn naam is bekend uit een oorkonde van 1 augustus 1389.¹⁴

Gerardus van Havert

In het anniversariënbuch van Alde Biesen wordt Gerardus de Havert genoemd als "Commandator in Ghemert". De jaren waarin hij als zodanig optrad zijn niet exact bekend. In een Bossche schepenakte uit 1436 wordt gewag gemaakt van Kathelijn een bastaarddochter van 'wijlen heer Gerit van Havart'. Zij bezit in genoemd jaar te Gemert een huis "after den oude Fellenoot" en zij heeft dan twee natuurlijke kinderen, te weten Willem en Beel verwekt door de vroegere schout van Gemert Lucas Meeuws van Aarlebeek. Uit deze gegevens kan

men opmaken dat het commandeurschap van Gerardus van Havert ergens gedateerd moet worden in het midden of in de tweede helft van de veertiende eeuw. Uit de jaren 1348 en 1349 is in ieder geval een persoon van die naam bekend als commandeur van Bekkevoort.¹⁵

(Jan van Pruysen)

In een Helmondse schepenacte van 1 mei 1425 is er sprake van zekere Lenart, een bastaardzoon van wijlen Heer Jan van Pruysen commandeur van Gemert.¹⁶ Mogelijk is deze commandeur te vereenzelvigen met de hiernavolgende Johan Clot.

Johan Clot(te)

Als commandeur van Gemert wordt hij voor het eerst genoemd in een oorkonde uit 1403, voor het laatst in 1417. Gedurende de periode 1408-1414 treedt naast Johan Clot ook Diederik van Betgenhusen wel eens op als commandeur van Gemert.¹⁷

Diederik van Betgenhusen (1408) - (1414)

Een tijdlang fungeert hij kennelijk samen met Johan Clot als commandeur van Gemert. Vanaf 1414 is hij commandeur van Bernissem en in 1434 volgt hij Iwan van Cortenbach op als landcommandeur van Alden Biesen. Onder zijn landcommandeurschap wordt Gemert een zelfstandige parochie en verwerft de Commanderie ook de patronaatsrechten over Bakel en Deurne. Hij overlijdt op 24 juli 1440.¹⁸

(Iwan van Cortenbach)

In menige oude commandeurslijst wordt Iwan van Cortenbach ten onrechte genoemd als commandeur van Gemert. Hij was sedert 1411 landcommandeur van Alden Biesen en heeft ontegenzeggelijk veel voor de ontwikkeling van Gemert betekent. Iwan was een zeer invloedrijk man. Hij was raadsheer van Filips de Goede, vertegenwoordigde de Duitse Orde op het Concilie van Konstanz, was "achtwarff in Pruissen" en moet daar zelfs een tijdlang waargenomen hebben voor de Grootmeester. Onder zijn landcommandeurschap wordt in Gemert het kasteel 'gemetst en getimmerd' en voorts de basis gelegd voor de

uitgroeï van Gemert tot een regionaal geestelijk en cultureel centrum en de rijkste commanderie van de Balijs Alden Biesen. Ten behoeve van de Commanderie kocht hij onder meer een refugiehuis in de stad Den Bosch en verwierf ook de patronaats- en tiendrechten van bijv. Nistelrode. Cortenbach overleed op 17 juni 1434.¹⁹

(Johannes Bruninck de Bruyschem 1434?)

In twee oorkonden uit 1445 wordt deze persoon aangeduid als commandeur van Gemert. Vermoedelijk is hier bedoeld 'voormalig commandeur of waarnemend commandeur' omdat in 1445 Nicolaas van der Dussen commandeur te Gemert is en dat bedoelde Johannes in die periode bekend is als commandeur van Bekkevoort. Een bevestiging voor deze veronderstelling wordt gevonden in de inhoud van de oorkonden uit 1445 die handelen over de plannen en bedoelingen die de in 1434 overleden landcommandeur Van Cortenbach met betrekking tot de Commanderie Gemert gehad zou hebben.²⁰

Nicolaas van der Dussen (1438)-1461

Voor zijn komst naar Gemert was Nicolaas commandeur te Maas-tricht. Gedurende zijn commandeurschap van Gemert wordt de 'nieuwe' parochiekerk gebouwd en wordt Handel verheven tot een zelfstandig rectoraat. In 1461 wordt Van der Dussen landcommandeur van Alden Biesen, een functie die hij combineerde eerst met die van stadhouder, later met die van landcommandeur van de Noordnederlandse balije Utrecht tot aan zijn dood in 1467. Nicolaas was in zijn tijd een invloedrijk man. Onder meer was hij raadsheer van Karel de Stoute. Hij overleed op 18 januari 1467.²¹

Arnt van der Dussen (1462)-1482+

In vele oorkonden treedt deze ridder-kommandeur op. Zijn voornaam is veelal gespeld als Arnt of Arent, een enkele keer als Arnold. In het parochieregister van Gautius is Commandeur Arnt vander Dussen opgetekend als de stichter van de koordienst in de kerk van Gemert. In dezelfde bron wordt 1482 genoemd als zijn jaar van overlijden.²²

(Jacop van Oss) (1482)

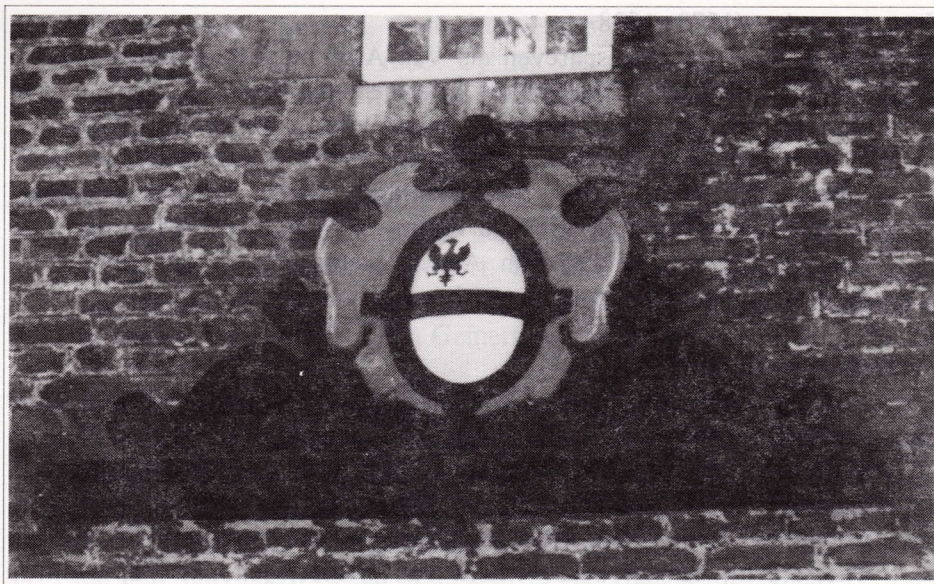
Kort na het overlijden van voorgaande commandeur wordt voor de Gemertse schepenbank een akte opgemaakt waarin wordt genoemd een zekere "heer Jacop van Oss, commandeur tot Gemert".²³ In werkelijkheid kan hij slechts waarnemend commandeur of rentmeester zijn geweest, in welke hoedanigheid in genoemd jaar ook optreedt zekere "heer Augustus van Uden". Eerstgenoemde moet naar alle waarschijnlijkheid vereenzelvigd worden met de pastoor van Gemert doorgaans bekend onder de naam Jacob Marsmans, de tweede persoon is de dan in Gemert op het kasteel gehuisveste pastoor van Nistelrode. In de lijst van commandeurs opgenomen in de inventaris van het gemeentearchief Gemert wordt voor 1482 ook nog genoemd Walleran, heer van Rechem als commandeur. Een bronvermelding wordt niet gegeven, maar naar alle waarschijnlijkheid is ook deze persoon (ergens?) slechts opgetreden als waarnemend commandeur van Gemert.

(Johan) Matteliaen van Eynatten (1483)-1503

In verschillende commandeurslijsten is na elkaar opgenomen ene Johan van Eynatten en ene Mathiaen of Maximiliaen van Eynatten. Uit verschillende Gemertse archivalia blijkt dat het hier een en dezelfde persoon betreft, die in 1482 of in 1483 is benoemd tot opvolger van Arnt van der Dussen als commandeur van Gemert. In een enkele oorkonde wordt hij ook genoemd als "heer Jan Mateliaen van Eynatten".²⁴ Na zijn commandeurschap van Gemert is hij van 1503 tot zijn overlijden op 8 oktober 1512 landcommandeur van Alden Biesen.

Hendrik van Eynatten (1515)-1544+

De oudste vermelding van hem als commandeur van Gemert is aangetroffen in een schepenakte gedateerd op 21 februari 1515. Bijna dertig jaar later, op 17 juli 1544, overlijdt hij te Gemert waarna hij in de parochiekerk - 'recht voor den hoogen altaar' - wordt begraven. Hij laat in Gemert vele bastaarden na. Zijn oudste zoon Hendrik, wordt als priesterlid van de Duitse Orde pastoor van de parochie Nistelrode.²⁵

Wapenschild van Hendrik van Holtrop, aangebracht boven de doorgang aan de noordkant van het poortgebouw. (foto: Ton Scheepers, april 1991)

(Hendrik van Hoochkerken)

Na het overlijden van Hendrik van Eynatten, treedt deze Duitsordensridder op - tot tenminste 1550, zoals uit een aantal schepenakten van Gemert valt af te leiden - als diens opvolger zonder evenwel ooit als commandeur te worden aangeduid. Sedert tenminste 1553 is hij bekend als scheffener of rentmeester van de balije. Hij overlijdt te Maastricht op 10 november 1561.²⁶

Wijnand van Eynatten 1560-1570+

Op 14 juli 1550 treedt hij in de Orde en in 1558 zien we hem vervolgens optreden als stadhouder van de landcommandeur in Gemert. In 1560 volgt zijn benoeming tot commandeur van Gemert. Hij is begraven in de kerk van Gemert op 25 mei 1570. Hij had tenminste vijf bastaardkinderen.²⁷

Goyart van Aer (1572)-1598+

Van Aer, ook wel geschreven als Van Ahr, moet kort na het overlijden van Wijnant van Eynatten zijn benoemd tot commandeur van Gemert. In 1548 is hij ingetreden in de Duitse Orde en tussen 1561 en 1570 is hij commandeur van Bekkevoort. Hij is een neef van landcommandeur Henrick van Ruyschenbergh. Onder zijn commandeurschap krijgt Gemert in 1587 de Latijnse School. Een bastaarddochter van commandeur Goyart van Aer te weten Agnes van Ahr wordt suppriorin van het klooster Soeterbeeck te Nuenen.²⁸

Henrick van Holtrop 1598-1630+

Zijn intrede in de Duitse Orde dateert van 18 mei 1586. In 1598 wordt hij benoemd tot commandeur van Gemert. Henrick van Holtrop is de bouwheer van het poortgebouw aan de kasteellaan (1607), welk gebouw aan weerszijden van de doorgang zijn wapen draagt. Zijn wapen wordt ook aangetroffen op de voet van een verguld zilveren kelk die hij aan de parochiekerk van Gemert schonk. Van Holtrop werd begraven in de kerk van Gemert op 17 september 1630. De in 1629 door prins Frederik Hendrik uit 's-Hertogenbosch verjaagde bisschop Ophovius ging voor in de begrafenisdienst. Hendrik van Holtrop liet in de 'heerlijkheid' tenminste twee bastaardkinderen achter.²⁹

Caspar Ulrich van Hoensbroek (1635)-1655+

Commandeur Van Hoensbroek is in de Gemertse geschiedenis tot dusver geboekstaafd als een notoire verrader en overloper. In het midden van de jaren veertig in de zeventiende eeuw moet Van Hoensbroek "wegens ongehoorzaamheid" door de landcommandeur in de uitoefening van zijn functie als commandeur van Gemert zijn geschorst. Hij maakte zijn beklag daarover bij de grootmeester en toen hij vervolgens niet in ere werd hersteld wendde hij zich tot de Staten-Generaal in Den Haag en werd hij tot de persoon die de Vrije en Soevereine Commanderie na de Vrede van Munster (1648) 'verkwanselde' aan de Republiek. Gemert werd door Staatse troepen bezet. Kerk en archief in beslag genomen, het predikherenklooster en de

latijnse school gesloten. Een situatie die tot 1662 zou duren. Van Hoensbroek overleed in 1655. Op last van de Staten zou zijn lijk naar Gemert zijn gebracht en in het koor van de 'ontwijde' parochiekerk bijgezet.³⁰

Ambrosius van Virmundt 1661-1684+

Al sedert 1656 wordt Virmundt genoemd als administrator of stadhouder van de commanderije Gemert. In 1661 wordt hij vervolgens door het kapittel van Alden Biesen benoemd tot commandeur van Gemert. In 1684 is hij in de kerk van Gemert begraven.³¹

Hendrik van Wassenaer tot Warmond dec.1684 - 1691

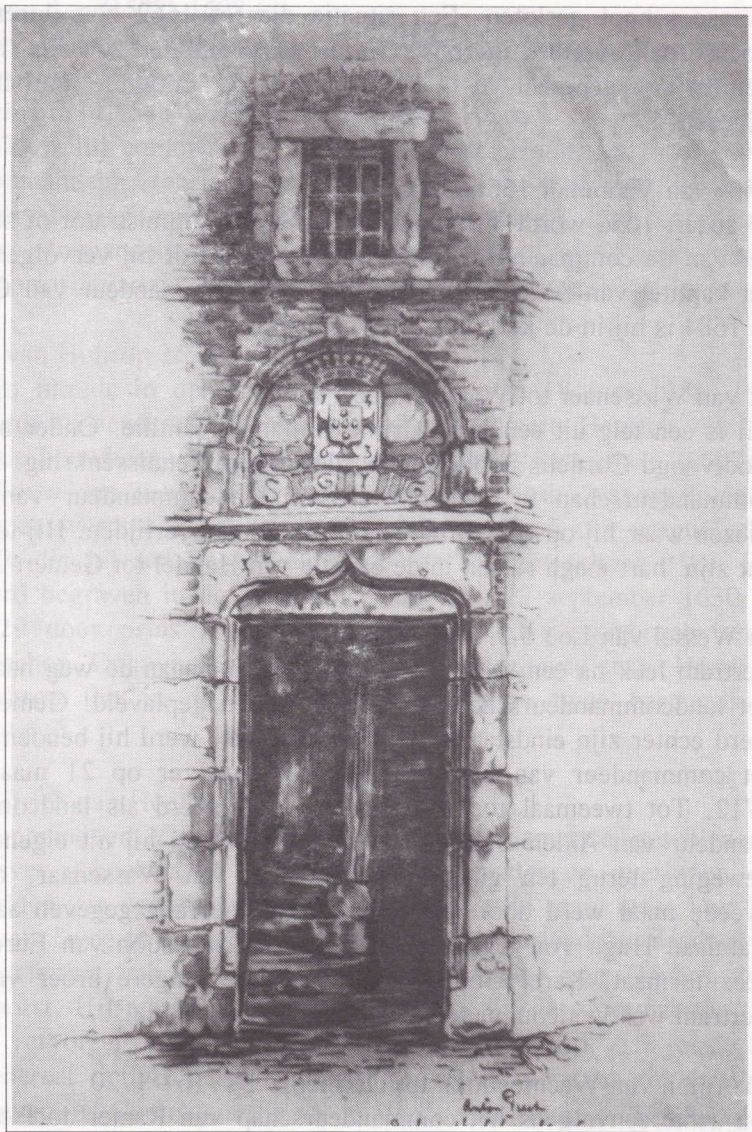
Hij is een telg uit een invloedrijke Hollandse familie. Onder meer de vlootvoogd Cornelis Tromp behoorde tot zijn kennissenkring. Na zijn commandeurschap te Gemert werd hij landcommandeur van Alden Biesen waar hij op 12 februari 1709 kwam te overlijden. Hij testeerde dat zijn 'hart magh rusten in de capelle van Handel tot Gemert'.³²

Bertram Wessel van Loë 6.3.1691 - 21.3.1712

Bertram leek na een schitterende militaire loopbaan de weg naar het landcommandeurschap van Alden Biesen geplaveid. Gemert werd echter zijn eindstation. Op 6 maart 1691 werd hij benoemd tot commandeur van Gemert en hij overleed er op 21 maart 1712. Tot tweemaal toe is Bertram genomineerd als landcommandeur van Alden Biesen. De eerste keer trad hij uit eigener beweging terug ten gunste van Hendrik van Wassenaar, de tweede maal werd door de grootmeester voorrang gegeven aan Damiaan Hugo von Schönborn, een adellijk persoon van Europees formaat. Karel Godfried van Loë, de jongere broer van Bertram was landcommandeur van de balije Koblenz.³³

Bertram Anton van Wachtendonk tot Germenseel 1716 - 1720

Na achtereenvolgens het commandeurschap van Ramersdorf en Aken promoveert hij op 3 juni 1716 tot commandeur van Gemert. Vanwege zijn militaire verplichtingen heeft hij zich in Gemert nauwelijks of niet

Prent van Anton Pieck. Poortje met doorgang in de donjon van het kasteel met het wapenschild van Johann Josef van der Noot. Het jaartal moet gelezen worden als 1763.

laten zien. Sedert 1708 is hij generaal in het keizerlijk leger, later veldmaarschalk. Vanaf 1714 is hij commandant van de stad en provincie Luxemburg. Hij sterft tijdens een expeditie naar Sicilië op 2 maart 1720.³⁴ Het beheer van de Commanderie Gemert liet hij over aan een rentmeester.

Johan Jozef van der Noot 1744 - 1763

Zijn wapen is aangebracht boven een poortje in het hoekpaviljoen van het kasteel te Gemert. Het kasteel te Gemert, waarvan omstreeks zijn benoeming een ingrijpende verbouwing werd voltooid, heeft Van der Noot als bewoner overigens niet gekend. Hij liet het beheer over aan achtereenvolgens de rentmeesters Cox en Vander Gheest.

Nicolas-Bernard de Borchgrave 1770 - 1777

Liet evenals zijn voorganger het beheer van de commanderie over aan een rentmeester.

Clemens August van Plettenberg 1778 - 1796

Liet evenals zijn voorgangers het beheer van de commanderie over aan een rentmeester. In zijn tijd was dat J. Borret en na diens overlijden zijn weduwe M.P. Borret. Hij is de laatste commandeur van Gemert.³⁵

NOTEN:

- 1 K. Militzer, Die Entstehung der Deutschordensballeien, p.21-22.
- 2 A. Otten, De vestiging van de Duitse Orde in Gemert 1200-1500, 1987; Het Anniversariënbuch bevindt zich te Wenen in het Deutsch Ordens Zentral Archiv, Handschrift 427c (Altenbiesener Nekrologium); Een kopie van een in 1977 door Dr. Klemens Wieser gemaakt afschrift, dat ons werd toegezonden door Dr. M. van der Eijcken, Rijksarchivaris te Hasselt, berust in de Heemkamer te Gemert.
- 3 Otten, p.40.
- 4 Vgl. P. Lathouwers, Handel een Mariaoord (p.89), in: Commanderie Gemert. Beeldend Verleden, 1990.
- 5 Otten, p.40; H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant, dl.1 nr.282.
- 6 Camps, dl.1 nr.298,299.
- 7 Camps, dl.1 nr.322; A.Otten, Vragen mbt de vestiging van de Duitse Orde te

- Gemert, in: Gemerts Heem 1978, nr.2.
- 8 Camps, dl.1 nr.354,361 (zie ook: 365,366)
  - 9 Camps, dl.1 nr.492.
  - 10 Brokken en W.M. Lindemann, H.M., Inventaris van het archief van de Kommanderij van de Duitse Orde te Gemert 1249-1795, regestnrs.2123.
  - 11 Otten, p.61-62, 73-78; Brokken, regestnr.35; Rijksarchief Hasselt, Alden Biesen-oorkonden nrs. 263,264,265,1437.
  - 12 Brokken, regestnrs. 42-45,48; Rijksarchief Hasselt, Alden Biesen-oorkonden-1425.
  - 13 Brokken, regestnrs. 54-56,58,59,76-78; RA Hasselt - AB, oorkonden, nr.284.
  - 14 Brokken, regestnr. 81.
  - 15 Rijksarchief 's-Hertogenbosch, Bossche Protokollen 1435/1436, folio 195; RA Hasselt, AB oorkonden nrs. 1182 en 1183.
  - 16 Gemeentearchief Helmond R216 folio 100 verso.
  - 17 Otten, p.86, 160 (n.15); Brokken, div. regestnrs. tussen 121 en 181.
  - 18 id.; vgl. Otten, p.98; RA Hasselt, AB - oorkondenr. 1489
  - 19 J. Corstjens, Iwan van Cortenbach 1411-1434, Gemerts Heem, 1989, p.4-16; Wenen - DOZA, abt. Aldenbiesen nr.2477.
  - 20 Brokken, regestnrs. 272,273; RA Hasselt, AB, oorkondenr. 1231.
  - 21 Otten, p.106 e.v., 114 e.v., 134 e.v.
  - 22 Brokken, regestnrs. tussen 329 (uit 1462) en 390 (uit 1481); Gemeentearchief Gemert - Kerkarchief St. Jan, Reg Gautius f.19.
  - 23 Rijksarchief Den Bosch - Gemert R96 f.52 verso d.d. 23-6-1482
  - 24 idem - Gemert R99 f.95 verso
  - 25 Rijksarchief Den Bosch - Gemert R100, 21-2-1515; A.Otten, De Moeder van het Kasteel, Gemerts Heem 1984, p.85-90.
  - 26 Rijksarchief Den Bosch - Gemert R105 14-10-1544,15-3-1546,10-10-1550; RA Hasselt, AB, oorkonden, nr.713.
  - 27 Brokken, invnrs.330,331; A.Otten, De Moeder van het Kasteel, GH 1984; RA Hasselt, AB oork. 681.
  - 28 A. Otten, De moeder van het kasteel, GH 1984; RA Hasselt, AB oork.666.
  - 29 Brokken, invnr.334; RA Hasselt, AB oork. 833.
  - 30 Gerlacus v.d. Elsen, Geschiedenis van de Latijnsche School te Gemert, 1887, p.147-182.
  - 31 Brokken, invnr.340.
  - 32 J. Corstjens, Drie Commandeurs, in: Commanderij Gemert. Beeldend Verleden, Gemert 1990, p.65 e.v.
  - 33 Corstjens, p.74-78.
  - 34 Corstjens, p.78-82.
  - 35 A.Thelen, Kroniek van Gemert vanaf de Franse Tijd, in: Commanderij Gemert. Beeldend Verleden, Gemert 1990, p.105 e.v.